

Bartoněk, Antonín

Likvidace labiovelár

In: Bartoněk, Antonín. *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech*.
Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 77-80

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119260>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VII.

LIKVIDACE LABIOVELÁR

Dalším projevem celkového řeckého sklonu k artikulačnímu oslabování konsonantů byla úplná likvidace prařeckých labiovelár k^v , g^v , k^xh v řečtině. Z hlediska systémového nemá však komplex změn, který s touto likvidací souvisel, tak velkou důležitost pro zkoumání řecké nářeční diferenciaci, jako např. palatalizace souhlásek, o níž jsme hovořili v předešlých kapitolách. Bylo to způsobeno hlavně tím, že nejmarkantnější nářeční rozdíl, vznikající při likvidaci labiovelár, totiž protiklad aiolských labiálních střídnic¹⁸⁰ za labioveláry před e-ovými a zčásti¹⁸¹ před i-ovými hláskami proti neaiolským dentálními střídnicím v téměř postavení, měl funkční význam jen potud, že se fonologicky projevoval v nestejném zatížení labiálních a dentálních fonémů v obou nářečních typech. Konkrétně šlo o to, že proti labiálnímu p , b , ph za původní labioveláry v uvedeném postavení, jak se s těmito střídnicemi setkáváme porůznu, avšak nikoli důsledně v lesbičtině, thesalštině a bojtjštíně,¹⁸² tj. v aiolských dialektech, mají všechna ostatní řecká nářečí — až na arkadštinu a kyperštinu, o nichž budeme ještě hovořit — za prařecké k^v , g^v , k^xh před e-ovými a i-ovými hláskami dentální střídnice t , d , th . Pokud bývá v této souvislosti připojována někdy k lesbičtině, thesalštině a bojtjštíně i kyperština se svým $pe-i-se-i-o-na-si-lo-i$ $\pi\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota$ ᾽Ονασιλλῶι = att. $\tau\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota$ Schw. 679_{12,25} (Edalion, cca 450) a $pe-i-se$ $\pi\epsilon\iota\sigma\epsilon$ Minos 6,39₈ (? , IV pars post.), je třeba mít na paměti, že tu šlo o zcela ojedinělý výraz, na jehož násloví mohlo mít vliv i počáteční náležité p v substantivu $\pi\omicron\upsilon\acute{\nu}\acute{\alpha}$.¹⁸³

¹⁸⁰ Časté nedůslednosti tu lze asi přičíst na vrub interdialektnímu působení neaiolských nářečí.

¹⁸¹ Za prařecké g^v-i a k^wh-i nacházíme totiž obvykle i mimo aiolské dialekty labiály b a ph ; srov. Schwyzer, *GG* I 300 n., a Lejeune, *Traité* 41 n. — nejnověji se pokusil o vysvětlení tohoto problému Allen, *Lingua* 7, 114 nn. Pro jednoduchost budeme však nadále používat jen formulace „před e-ovými a i-ovými hláskami“. Termínu „hlásky“ jsme tu použili proto, že k Allenově třetí palatalizaci dochází i před e-ovými diftongy.

¹⁸² Příklady jsou obecně známé; srov. např. Thumb—Scherer 30 n., 60 n., 94.

¹⁸³ Tak soudí Schwyzer, *GG* I 295 a 300, nejnověji pak Strunk, *Aiolismen* 32 nn.; ale srov. i rezervované stanovisko k tomuto vysvětlení u Thumb—Scherera 160 n.

Uvedený rozdíl mezi aiolskými dialektami a ostatními řeckými nářečnými je možno nejlépe vyložit jako archaismus aiolštiny. Aiolské dialekty zřejmě vůbec neprodělaly palatalizační změnu typu $k^w(h)-e$, $k^w-i > kj- > tj- > ts- > t-$ a $g^w-e > gj- > dj- > dz- > d-$,¹⁸⁴ jak ji patrně plným právem postuloval Lejeune¹⁸⁵ jakožto základní vývojovou linii v neaiolských dialektách, pokud jde o likvidaci labiovelár před uvedenými hláskami (srov. též Allenovy výklady o tzv. „třetí palatalizaci“).¹⁸⁶ Jsou však i dialekty, v nichž naznačený palatalizační vývoj neproběhl ještě začátkem 2. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. až do svého explozivního stadia; v tehdejší arkadštině a kyperštině musíme totiž ještě alespoň v omezeném lokálním rozsahu předpokládat na místě starých labiovelár existenci kontinuantních střídnic. Jako doklady bývají zpravidla uváděny tyto výrazy: pro arkadštinu tvary $\delta\aleph\epsilon\omicron\iota$, $\aleph\iota\varsigma$, $\epsilon\iota\aleph\epsilon = \delta\tau\omega$, $\tau\iota\varsigma$, $\epsilon\iota\tau\epsilon$ Schw. 661₁₄; 25.27; 26.27.29-31 (Mantineia, V), dále citované již výrazy $\tau\zeta\epsilon\tau\rho\alpha\kappa\acute{\alpha}\tau\iota\alpha$ Schw. 57 B₂ (lakonský nápis z Tegey, V extr.) a $\zeta\tau\epsilon\rho\alpha\iota\omicron\nu$ (od $\tau\epsilon\rho\alpha\varsigma$?) SEG 11, 1112₁ (Kleitior nebo Lusoi, cca 500), mimo to z téhož nápisu $\delta\zeta\iota\varsigma = \delta\tau\iota\varsigma$ a $\zeta^{\prime} = \tau(\epsilon)$ (l. c.₄), a konečně Hesychiovy glosy $\zeta\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\nu$ $\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\epsilon\iota\nu$, $\zeta\acute{\epsilon}\rho\epsilon\theta\rho\alpha$ $\beta\acute{\alpha}\rho\alpha\theta\rho\alpha$ a Strabonovo $\zeta\acute{\epsilon}\rho\epsilon\theta\rho\alpha$ vedle $\beta\epsilon\rho\acute{\epsilon}\theta\rho\omega\nu$ ¹⁸⁷ za attické $\beta\acute{\alpha}\rho\alpha\theta\rho\omega\nu$. Pro kyperštinu pak srov. $si-se = \tau\iota\varsigma$ Schw. 679₁₀, 23, 29 (Edalion, cca 450) a Hesychiovu glossu $\sigma\acute{\iota}$ $\beta\acute{o}\lambda\epsilon(\alpha\iota)$ $\tau\acute{\iota}$ $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\varsigma$.

Co se týče výslovnosti těchto hlásek, je asi nejlépe souhlasit s Lejeunem,¹⁸⁸ že arkadské kontinuantní střídnice za labioveláry před e-ovými, resp. i-ovými hláskami měly nejspíše charakter afrikáty ts , dz .¹⁸⁹ Pokud se porůznu hledá pod mantinejským znakem \aleph nějaké f , je třeba poukázat na to, že se týž znak vyskytuje na témž nápisu i v tvaru $\acute{\alpha}\pi\omega\aleph\epsilon\delta\omicron\mu\acute{\iota}\nu[\omicron\varsigma$ (l. c.₁₉) za $\acute{\alpha}\pi\omicron\delta\epsilon\delta\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ a že hlásková změna $d > f$ nebo příp. $i d > z$ — některou z nich bychom museli při vysvětlování tohoto tvaru brát v úvahu — by zde byla z fonetického hlediska nanejvýš nepravděpodobná. Spíše je opravdu možno pokládat znak \aleph za lokální grafiku, již se v Mantineji — a snad i jinde — používalo v 5. stol. k společnému vyznačování afrikátního ts i dz , jakožto střídnic za labioveláry, na rozdíl od s , ss , $z(z)$, které odpovídalo pražeckým palatalizovaným dentálám a velárám. Výskyt tohoto znaku v Mantineji je tedy dokladem toho, že výsledky Allenovy třetí palatalizace, tj. komplexu palatalizačních a asibilačních změn u labiovelár stojících před e-ovými a i-ovými hláskami, nebyly ještě v 5. stol. v této obci totožné s tamními výsledky druhé asibilace. Ale k úplnému splynutí obojích těchto výsledků nedošlo ještě kolem r. 400 ani v Tegeji. Tam máme totiž doloženo na nápisu, psaném sice lakonsky, ale patrně arkadským písařem,

¹⁸⁴ Hláskovou formaci k^wh-i a g^w-i tu vzhledem k tomu, co bylo řečeno v pozn. 181, úplně vypouštíme.

¹⁸⁵ Lejeune, *Traité* 42 n.

¹⁸⁶ Viz str. 39 nn. a 65 (pozn. 147) této práce.

¹⁸⁷ Strabon p. 389 (VIII 8, 4).

¹⁸⁸ Lejeune, *Traité* 42 n.

¹⁸⁹ Jakou střídnicí mělo v arkadštině a kyperštině v uvedeném postavení pražecké k^wh , nelze zatím zjistit, neboť se nezachoval žádný arkadský nebo kyperský doklad tohoto druhu.

citovanou již formu *τζετρακάτιαι*. Grafiku TZ jsme se tu již pokusili vysvětlit jakožto snahu písaře vyjádřit pomocí znaku T afrikátní charakter střídnic za ide. *k^w*, když už patrně samotné Z k vyjádření afrikátního rázu samo nestačilo. Dvakrát se však na arkadských nápisech setkáváme v obdobném případě i s pouhým Z, totiž u citovaných tvarů *θζις* a *ζ'*. Ani z této grafiky není však ještě třeba usuzovat na změnu afrikáty v čistou sibilantu a na ztrátu fonemické samostatnosti arkadských střidnic za ide. labioveláry v postavení před e-ovými a i-ovými hláskami; „znělá“ grafika Z, již zdě bylo použito k zachycení hlásky neznělé (v obou případech jde o střidnici za *k^w*), naopak jasně naznačuje, že tato neznělá arkadská střidnice za praěcké *k^w* neměla ještě zhola nic společného s tamní neznělou hláskou vzniklou druhou asibilací z praěckého polymorfématického *t(h)j*, z *k(h)j* a z *tw*, neboť v opačném případě by písař jistě nebyl sahal k tak zvláštnímu grafickému zachycení a byl by asi použil grafiky ΣΣ. Jinak tomu však již asi bylo se Strabonovým *ζέρεθρα*. V tomto případě zachycuje totiž písmeno Z arkadskou střidnici za znělé praěcké *g^w*, a ta se v době Strabonově patrně již vyslovovala jako čistě spirantické *z*, jež bylo zároveň v té době asi již střidnicí i za praěcké *dj*, *gj*, *j*-. Pro dobu okolo poloviny 1. tisíciletí př. n. l. zůstává však dozajista nanejvýš pravděpodobné, že se tehdy ještě alespoň na části arkadského území udržovaly vedle sebe dva dentální fonémy afrikátní (*ts*, *dz*) a tři sibilantické (*ss*, *z(z)*, *s*). Zda tomu bylo tehdy stejně i v kyperštině, je těžko rozhodnout. Vzhledem k tomu však, že i na Kypru jsou ve stejné době dosvědčeny kontinuantní střidnice za ty labioveláry, které stály před e-ovými a i-ovými hláskami, a že i tam byl následkem toho souhláskový systém ve své sibilantické části (počítaje v to i afrikátní fonémy) značně přetížen, je asi na místě pokládat také systémový vývoj kyperských produktů první i druhé asibilace i Allenovy třetí palatalizace celkem za paralelní s poměry v arkadštině.

Co se týče chronologie ztráty labiovelár, jsou dosvědčeny první stopy likvidace těchto hlásek již v mykénštině. Tento prastarý řecký dialekt má sice dochovánu pro labioveláry téměř úplnou řadu slabičných znaků (srov. např. o-qa-wo-ni = *Ok^wāwoni* PY Fn 324₁₆, srov. *ὀπᾶων* < **sok^w-*,¹⁹⁰ qe-to-ro-we = *k^wetrōwes* PY Ta 641₂ (2×), srov. *τέτραρες*; qi-ri-ja-to = *k^wriato* KN B 822, srov. *πρίατο*; qo-(u)qo-ta, -ta-o = *q^woug^wōās*, -tāo [KN i PY častěji] = *βουβώτης*),¹⁹¹ avšak setkáváme se tu porůznu

¹⁹⁰ Znak QA se dříve obvykle přepisoval jako PA₂ a panovalo domnění, že výslovnost *k^wa* už v mykénštině vůbec neexistovala. Přepis QA pochází od Georgieva (srov. již *Nymešneje sostojanije* 71) a je nyní stále obecněji přijímán, nejnověji i Chadwickem v *Athenaeu* 36 (1958), 302 n. (srov. i Thumb—Scherer 334 n.).

¹⁹¹ Třebas někteří badatelé nacházejí v mykénském sylabáři i znak QU (tak např. Georgijev v mnoha svých pracích, srov. např. *Slovar* 7), je asi v tomto případě správnější přijímat Furu-markovu interpretaci tohoto znaku jako KU₂ (Eranos 51, 112). Vzhledem k všeobecně malé stálosti hláskového seskupení *k^wu* v mnoha indoevropských jazycích (srov. např. got. *magu* „hoch“ z **magw-u-* proti *mawi* „dívka“ z **magw-i-*) je totiž docela možné, že k změně tohoto seskupení v *ku* došlo i v řečtině podstatně dříve, než se tam uplatnila tendence k likvidaci labiovelár jako celku.

již i s kolísáním mezi grafikou labiovelární a labiální¹⁹² (např. *qe-re-qo-ta-o* = *k^vēlek^whontāo* PY En 659_{1,2}, srov. *τῆλε* a *-φόντης*, vedle častějšího *pe-re-qo-ta* [i v témž textu];¹⁹³ *ra-qi-ti-ra₂* PY Ab 356 jakožto hyperkorektní tvar patrně místo náležitého *ra-pi-ti-ra₂* PY Ab 555 = *raptriai*, srov. *ῥάπτραι*; *o-pa* < **sok^wā* [PY i KN často] vedle výše uvedeného *o-qa-wo-ni*).

Vlastní palatalizace, resp. asibilace labiovelár musela pak proběhnout v době, kdy zanikla mykénská civilizace, anebo dosti brzy poté, a to v každém případě v poměrně krátkém časovém rozmezí. Jednak jsou totiž již na nejstarších památkách klasických řeckých dialektů hláskové poměry celkem ustáleny, jednak snad ukazuje na rychlé provedení těchto změn i shoda v kontinuantních střídnicích za labioveláry v arkadokyperské nářeční skupině, ačkoli se obě její hlavní dílčí složky brzy po pádu mykénské kultury od sebe navzájem úplně, nebo alespoň téměř úplně izolovaly. Zdá se totiž, že arkadokyperské kontinuantní střídnice musely být již před oddělením kyperštiny od arkadštiny v souhláskovém systému obou těchto dialektů natolik pevně zakotveny, anebo aspoň do té míry jasně naznačeny, že tu nebyla ani později možnost dvojího řešení.

¹⁹² Ztráta velární složky labioveláry tu však asi neznamená až poslední fázi obecné likvidace labiovelár (srov. u Lejeuna, *Traité* 43 n., výklad o třech fázích tohoto procesu), nýbrž spíše teprve naznačuje rané náznaky tendence odstranit labioveláry i v sousedství jiných hlásek než *u*; nedocházelo tu tedy ještě k nějakým specifickým palatalizačním pochodům na způsob Allenovy třetí palatalizace.

¹⁹³ Lejeune, *Minos* 5, 132, se domnívá, že na prvním z obou uvedených tvarů je možno pozorovat stopy regresivní asimilace *p.k^w* > *k^v.k^w*.